

Mindaugas LANKAUSKAS

Teisės instituto Teisinės sistemos tyrimo

skyriaus tyrėjas

Gedimino pr. 39 / Ankštoji g. 1,

LT-01109 Vilnius

Tel. (8 5) 210 16 67

Faks. (8 5) 249 75 91

El. p. *mindaugas@teise.org*

DIRBANČIŲ NUTEISTŪJŲ VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO REGULIAVIMO YPATUMAI IR PERSPEKTYVOS LIETUVOJE¹

Mokslo straipsnyje analizuojama, kaip Lietuvos Respublikoje reglamentuojami dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo klausimai, taip pat aptariamos teisinio reguliavimo šioje srityje tobulinimo galimybės. Straipsnyje aptariama valstybinio socialinio draudimo samprata, nuteistųjų darbo specifika ir skirtumai nuo įprastų darbinių santykių, taip pat galiojančio teisinio reguliavimo atitiktis žmogaus teisėms. Siekiant platesnio požiūrio analizuojama ir užsienio valstybių praktika nagrinėjamoje srityje. Reziumuojant pateikiamos rekomendacijos dėl galimybių plėsti dirbančių nuteistųjų socialines garantijas juos plačiau įtraukiant į valstybinio socialinio draudimo sistemą.

1. ĮVADAS

Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų (toliau tekste ši asmenų kategorija vadinama „nuteistaisiais“) įtraukimas į socialinio draudimo sistemą yra ne nauja, tačiau iki šiol aktuali ir nagrinėtina problema. Tokie klausimai, kaip tai, ar apskritai reikėtų nuteistuosius drausti socialiniu draudimu, o jeigu jau taip, tai kokiomis draudimo rūšimis bei apimtimi, iki šiol vertinami nevienareikšmiškai ir sprendžiami įvairiai. Tarptautinėse rekomendacijose, kuriose remiamasi nuteistųjų socialinės integracijos (resocializacijos) tikslais bei atitinkamais jos siekti leidžiančiais principais, *nuteistiesiems socialinių garantijų rekomenduojama suteikti kiek įmanoma daugiau*. Pavyzdžiui,

¹ Autorius dėkoja Kriminologinių tyrimų skyriaus vyriausiajam mokslo darbuotojui Gintautui Sakalauskui už vertingas pastabas bei informaciją apie Vokietijos ir Austrijos teisinį reguliavimą nuteistųjų socialinio draudimo srityje.

senojoje Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R (87) 3 dėl Europos kalinimo įstaigų taisyklių² valstybės narės raginamos užtikrinti kalinių pilietines ir socialines teises bei socialinę apsaugą (70.1. p.), o naujoji Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ (26.17 p.)³ numato, kad *dirbantys nuteistieji pagal galimybes turi būti įtraukti į valstybinę socialinės apsaugos sistemą*. Kaip matome, šiuose tarptautiniuose dokumentuose nėra konkrečiai įvardijama, koku būdu ir laipsniu nuteistieji turėtų būti įtraukiami į socialinės apsaugos sistemą, pabrėžiamas tik siekis (beje, gana deklaratyvus) tai padaryti. Turint omenyje bendrą minėtų dokumentų nuostatų kontekstą (t. y. orientaciją į įvairių materialinio pobūdžio gyvenimo sąlygų nuteistiesiems užtikrinimą), rekomendacija dirbančius nuteistuosius į socialinės apsaugos sistemą įtraukti „pagal galimybes“ (angl. *as far as possible*) galėtų būti siejama su finansinėmis valstybės galimybėmis. Tiesa, vienareikšmiškos išvados dėl šios nuostatos sąsajos su finansiniais pajėgumais daryti negalima, nes dirbančių nuteistųjų neįtraukimas į socialinės apsaugos sistemą gali būti grindžiamas ir kitomis priežastimis (pavyzdžiui, galimybes tai padaryti gali riboti Konstitucija, įstatymais nustatyto nuteistųjų teisinio statuso ypatumai ir pan.).

Minėti klausimai instituciniu lygiu jau keliami ir Lietuvoje, nes Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 metų programoje⁴ numatyta išanalizuoti bausmių vykdymo ir kitų įstatymų nuostatas, reguliuojančias dirbančių nuteistųjų *valstybinį socialinį draudimą ir valstybinio socialinio draudimo stažą*. Tiesa, nelabai aišku, kodėl programinėje formuluotėje valstybinio socialinio draudimo stažas yra atribotas nuo valstybinio socialinio draudimo, lyg tai būtų kokybiškai skirtingi ir santykinai lygiaverčiai dalykai, nors socialinio draudimo stažas yra tik vienas iš valstybinio socialinio draudimo sistemą sudarančių elementų (nors ir vienas iš svarbiausių).

Žvelgiant istoriškai, galima teigti, kad Lietuvoje nuteistųjų socialinio draudimo ir socialinio draudimo stažo skaičiavimo klausimai nuo pat Nepriklausomybės at-

² Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Rec Nr. R (87) 3 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimta 404-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 1987 m. vasario 12 d. Prieiga per internetą anglų kalba: <[http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R\(87\)3.asp](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R(87)3.asp)>. Lietuvių kalba žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centro internetinį puslapį: <http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm>. 2006 m. sausio 11 d. buvo priimtos naujos Europos kalėjimų taisyklės.

³ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimta 952-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d. Prieiga per internetą anglų kalba: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>>. Lietuvių kalba žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centro internetinį puslapį: <http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm>.

⁴ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“, įgyvendinimo priemonė Nr. 227. Žin., 2009, Nr. 33-1268.

kūrimo nebuvo reglamentuojami ar plačiau nagrinėjami. Antai 1991 metų gegužės 21 dieną priimtame Valstybinio socialinio draudimo įstatyme⁵ nuteistieji apskritai nebuvo minimi. Tiesa, remiantis įstatymo 4 straipsniu, teoriškai nuteistieji (kaip ir kiti konkrečiai neįvardyti įstatyme asmenys) valstybinio socialinio draudimo rūšimis galėjo draustis savanoriškai individualiai arba per juos vienijančias organizacijas. Trūkstant informacijos apie tokį reguliavimą lėmusius motyvus, dabar sudėtinga pasakyti, koku pagrindu remiantis buvo pasirinktas toks reguliavimo modelis. Galima tik spėti, kad priežastimis galėjo būti tai, jog tik ką atkurta valstybė stokojo lėšų būtiniausioms reikmėms, augantis nusikaltimų ir nuteistųjų skaičius neskatino geranoriško požiūrio į kalinius, baudžiamojoje politikoje vyravo ne perauklėjimo ar resocializacijos, o nubaudymo teorijos. Neatmestina ir tai, kad sovietmečiu galiojusi teisė galėjo būti tiesiog automatiškai perimta, net nesvarstant, ar tam tikras reguliavimo modelis yra tinkamas pasikeitus politinei santvarkai. Taigi daug pasakyti apie nuteistųjų socialinio draudimo reglamentavimą iš istorinės perspektyvos yra sunku, mat toks dalykas kaip ir neegzistavo (išskyrus ir dabar esančią galimybę draustis savanoriškai). Pažymėtina, kad šis klausimas fragmentiškai nagrinėtas ir Lietuvos mokslinėje doktrinoje. Daugiausia dėmesio skiriama nuteistųjų buities sąlygų užtikrinimo ar socialinės reabilitacijos įgyvendinimo analizei, tuo tarpu nuteistųjų socialinio draudimo klausimai dažniausiai apeinami. Kaip vienas iš retų pavyzdžių paminėtinas A. Razgūnienės straipsnis, kuriame autorė analizavo įvairius nuteistųjų socialinio draudimo aspektus ir kritiškai įvertino Lietuvos teisinį reguliavimą šioje srityje.⁶ Galima teigti, kad aptariamą sritį nagrinėjančių mokslo darbų beveik nėra (išskyrus minėtą pavyzdį), todėl iki šiol nėra aiškiai atsakyta į tokius klausimus kaip galiojančio teisinio reguliavimo pagrįstumas, jo atitiktis pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, nebuvo atliekama ir galimų nuteistųjų socialinio draudimo modelių analizė. Siekiant užpildyti šią spragą, straipsnyje pateikiama Lietuvos Respublikos įstatyminio reguliavimo dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo srityje analizė ir pateikiamos išvados bei pasiūlymai dėl galimo reguliavimo tobulinimo.

Pabrėžtina, kad tyrimo objektas – *dirbančiųjų nuteistųjų valstybinis socialinis draudimas*, todėl straipsnyje apsiribojama tik šios srities analize. Tokie klausimai kaip socialinė parama kalintiems ir išėjusiems į laisvę nuteistiesiems, nuteistųjų darbo sąlygos ir pan., nors neabejotinai įdomūs ir reikalaujantys dėmesio, šiame tyrime nagrinėjami tik tiek, kiek yra susiję su pagrindine straipsnio tema.

Rengiant straipsnį teksto analizės, loginiu ir lyginamuoju metodais buvo anali-

⁵ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, priimtas 1991 m. gegužės 21 d., Nr. I-1336, nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. sausio 1 d., Nr. IX-2535 (Žin., 2004, Nr. 171-6295).

⁶ Plačiau žr. Razgūnienė A. Nuteistųjų laisvės atėmimu asmenų socialinio draudimo ypatumai // Jurisprudencija, 2008, t. 5(107).

zuotas Lietuvos ir užsienio valstybių (daugiausia Vokietijos) teisinis reguliavimas nagrinėjamoje srityje, taip pat mokslininkų darbai tiriamais klausimais. Siekiant patikrinti teorines prielaidas bei atkreipti dėmesį į praktines problemas, taip pat buvo atliekami ir kokybiniai interviu su įvairių Lietuvos laisvės atėmimo įstaigų pareigūnais.⁷ Nagrinėjant nuteistųjų socialinio draudimo teisinio reguliavimo galimybes, remtasi ir užsienio patirtimi. Tiesa, apie užsienio praktikos perėmimą ir pritaikymą kalbėti gana sudėtinga, nes daugelyje užsienio valstybių nuteistieji yra nedraudžiami arba jų draudimas yra gana siauros apimties.

2. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO SAMPRATA

Valstybinio socialinio draudimo samprata pirmiausia analizuotina atsižvelgiant į atitinkamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas. Svarbiausias nagrinėjamame kontekste yra Konstitucijos 52 straipsnis, kuriame įtvirtinta, kad valstybė *laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais*. Remiantis šia nuostata, valstybė piliečiams laiduoja tiek teises į konkrečias socialines garantijas (senatvės ir invalidumo pensijas), tiek ir teises į socialinę paramą kitais, konkrečiai neįvardytais, atvejais. Kaip nurodė Konstitucinis Teismas, „šiomis nuostatomis išreiškiamas valstybės socialinis pobūdis, o socialiniam aprūpinimui, t. y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie negali dėl įstatymuose numatytų svarbių priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas“.⁸ Socialinio draudimo klausimai paliečiami ir Konstitucijos 48 straipsnyje, jame numatyta, kad kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti

⁷ Kokybinio tyrimo metu buvo atliekami interviu su Lietuvos pataisos įstaigų pareigūnais ir kitais ekspertais, turinčiais specialiųjų žinių apie nagrinėjamą problematiką. Iš viso apklausti 8 ekspertai (Vilniaus 1-ųjų pataisos namų, Vilniaus 2-ųjų pataisos namų, Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų, Pravieniškių 2-ųjų pataisos namų, Pravieniškių 3-ųjų pataisos namų, Panevėžio moterų pataisos namų pareigūnai, antstolis ir Danijos mokslininkė). Taigi buvo apklausti pareigūnai iš 6 suaugusiųjų pataisos namų, akcentuotina, kad Lietuvoje pastarųjų yra iš viso 9 (Alytaus pataisos namai, Marijampolės pataisos namai, Pravieniškių 1-ieji pataisos namai, Pravieniškių 2-ieji pataisos namai, Pravieniškių 3-ieji pataisos namai, Vilniaus 1-ieji pataisos namai, Vilniaus 2-ieji pataisos namai, Panevėžio pataisos namai (moterims), Lukiškių kalėjimas / izoliatorius). Reikia pripažinti, kad kokybinio tyrimo duomenų neįmanoma generalizuoti visai Lietuvos pataisos įstaigose dirbančių pareigūnų aibei, t. y. atitinkamu tyrimu neįmanoma gauti tikslių (statistinių) duomenų, kokybinis tyrimas skirtas jautriausioms kalinių socialinio draudimo problemoms užčiuopti, kurias, apklaustų asmenų požiūriu, reikėtų spręsti.

Interviu su pareigūnais ir ekspertais atliko Teisės instituto Baudžiamosios justicijos tyrimų skyriaus tyrėja Salomėja Zaksaitė.

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas.

teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Tiesa, minėtuose Konstitucijos straipsniuose *socialinis draudimas* kaip toks nėra minimas, o kalbama apie *socialinę paramą*. Kaip vėliau matysime, šie dalykai, nors ir glaudžiai susiję, nėra tapачios sąvokos.

Kur kas konkrečiau valstybinis socialinis draudimas apibrėžiamas įstatymuose. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo⁹ 13 punkte pateikiama tokia *valstybinio socialinio draudimo sąvoka*: „socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos”. Taigi valstybinis socialinis draudimas laikytinas socialinės apsaugos sistemos posisteme, kurios *subjektais* yra apdraustieji asmenys, kartu su savo šeimų nariais turintys teisę į prarastų darbo pajamų kompensavimą. Būtina tokio kompensavimo sąlyga – dėl draudiminių įvykių *prarastos darbo pajamos*. Apdraustųjų asmenų teisių į socialinę paramą garantavimas siejamas su jų (ar už juos) mokamomis socialinio draudimo įmokomis. Tiesa, numatoma ir išimtis, kai įstatymo numatytais atvejais gali būti apmokamos *papildomos išlaidos*. Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog socialinės apsaugos priemonės išreiškia **visuomenės solidarumo idėją**, jos padeda asmeniui apsaugoti nuo galimų socialinių rizikų, tačiau „pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą“.¹⁰

Atkreiptinas dėmesys, kad kompensavimas gali būti visiškas arba dalinis, valstybė neprisiima pareigos visais atvejais visiškai kompensuoti prarastas darbo pajamas. *Apdraustaisiais asmenimis*, remiantis įstatymo 2 straipsnio 1 punktu, yra laikomi „fiziniai asmenys, kurie šio įstatymo nustatyta tvarka valstybinio socialinio draudimo įmokas moka patys ir (arba) už juos šias įmokas moka draudėjai”, o *draudiminiu įvykiu* pagal 2 punktą laikytinas „juridinis faktas, dėl kurio atsiranda teisė į valstybinio socialinio draudimo išmoką įstatymų nustatyta tvarka.” Tiesa, pastaroji sąvoka visiškai neatskleidžia draudiminio įvykio sampratos, tiesiog nurodoma, kad tam tikri atvejai laikytini tokiais įvykiais, jeigu tai konkrečiai nurodyta atitinkamuose teisės aktuose.

Toliau analizuojant valstybinio socialinio draudimo sampratą paminėtina, kad Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 3 straipsnyje išskiriamos tokios socialinio draudimo **rūšys**, kaip *pensijų socialinis draudimas*, *ligos ir motinystės socialinis draudimas*, *nedarbo socialinis draudimas*, *nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas* bei *sveikatos draudimas*. Šios socialinio draudimo rūšys

⁹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, priimtas 1991 m. gegužės 21 d., Nr. I-1336, nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. sausio 1 d., Nr. IX-2535 (Žin., 2004, Nr. 171-6295).

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas

sudaro valstybinio socialinio draudimo sistemą ir apima dėl skirtingo pobūdžio priežasčių (senatvės, ligos, motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų, profesinių ligų, sveikatos praradimo) prarastų darbo pajamų kompensavimą.

Taigi, kas yra laikoma valstybinio socialinio draudimu, Lietuvoje įtvirtinta įstatymais, ir į šią oficialią sampratą bus atsižvelgiama toliau nagrinėjant nuteistųjų socialinio draudimo klausimus, jos nekvestionuojant, nes tai ir nėra šio darbo tikslas. Kadangi esmine valstybinio socialinio draudimo funkcija laikytina kompensavimas už prarastas *darbo pajamas*, tyrimo eigoje sieksime išsiaiškinti ir tai, ar nuteistųjų darbas lemia visaverčių darbinių santykių su iš jų išplaukiančiomis visomis garantijomis atsiradimą.

3. NUTEISTŪJŲ DARBO TEISINIO REGULIAVIMO LIETUVOJE YPATUMAI

Kaip jau buvo minėta, valstybinio socialinio draudimu yra siekiama kompensuoti dėl draudiminių įvykių prarastas darbo pajamas. Todėl svarbu išsiaiškinti, kokia yra nuteistųjų darbo specifiška – t. y. iširti, ar tarp dirbančių nuteistųjų ir darbdavio susiklosto darbo santykiai, ar jis laikytinas daugiau resocializacijos bei reabilitacijos priemone. Šis klausimas itin svarbus, nes nuo to, kaip yra traktuojamas nuteistųjų darbas, priklauso ir socialinio draudimo sistemos nuteistųjų atžvilgiu teisinis vertinimas. Jeigu nuteistųjų darbas laikytinas lygiaverčiu darbu laisvėje, atitinkamai ir su darbiniais santykiais susijusios socialinės garantijos turėtų būti lygiavertės. Kita vertus, jeigu įkalinimo įstaigoje dirbamas darbas laikomas pataisymui, resocializacijai ar kitiems specifiniams tikslams skirta priemone, šios garantijos gali būti pagrįstai netaikomos.

Remiantis BVK 125 str. 1 d., kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija. Pataisos įstaigos administracija privalo užtikrinti, kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą specialybę. Praktine prasme ši BVK nuostata nėra visiškai įgyvendinama, nes ne visi kaliniai dirba, be to, paprastai dirbamas ne kvalifikuotas darbas.¹¹ Apmokėjimo už nuteistųjų darbą tvarką

¹¹ Pavyzdžiui, Vilniaus 1-uosiuose pataisos namuose, kuriuose situacija su darbu palyginti gera, dirba 57 proc. kalinių. Vilniaus 1-ųjų pataisos namų pareigūnas, interviu pagal iš anksto parengtus klausimus, 2010 m. liepos 16 d. Anksčiau dirbančiųjų kalinių dalis buvo mažesnė. Pavyzdžiui, 2006 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose dirbo 29,1 proc. kalinių, iš jų beveik pusė dirbo tik ne kvalifikuotus ūkio darbus. Nors nemaža dalis kalinių teigia nenorintys dirbti, dažniausia to priežastis – itin blogos darbo sąlygos ir mažas darbo užmokestis. Darbiniai asmens įgūdžiai yra itin svarbus sėkmingos asmens integracijos į visuomenę išėjus į laisvę veiksnys, o darbas įkalinimo įstaigoje – galimybė užsidirbti ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Plačiau žr. *Nikartas S., Sakalauskas G., Mališauskaitė-Simanaitienė S.* Įkalinimo įstaigų privatizavimas: užsienio patirtis ir perspektyvos Lietuvoje. Teisės problemos 2008/3 (61), p. 51–82.

reglamentuoja Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso¹² (toliau – BVK) 131 straipsnis, o darbo apmokėjimo sąlygos, atlyginimo dydis, darbo apmokėjimas už viršvalandžius ir naktį, darbą poilsio ar švenčių dienomis, taip pat priedų mokėjimo tvarka nustatyta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 metų nutarime Nr. 228. Detaliau nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarką reglamentuoja Suimtųjų ir nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos aprašas.¹³ Nuteistieji gauna mažiau,¹⁴ nei patvirtinti minimalūs atlygio dydžiai laisvėje, tačiau nuo nuteistųjų atlyginimo neatskaitomos socialinio draudimo įmokos bei laisvės atėmimo bausmės vykdymo išlaidos (ar dalis jų). Tiesa, toks atlygio dydis turbūt yra pagrįstas, nes, pasak Lietuvos įkalinimo įstaigose dirbančių pareigūnų, kalinių išsilavinimas ir kvalifikacija yra labai žemi, todėl apie didesnę atlygį kalbėti sudėtinga.¹⁵

Taigi nuteistieji gauna tam tikrą atlygį, tačiau neturi galimybės pasirinkti ir privalo dirbti pataisos įstaigos administracijos pasiūlytą darbą. BVK 125 straipsnio 8 dalyje yra įtvirtinta, kad „pataisos įstaigų ir valstybės įmonių prie pataisos įstaigų gamybinė ūkinė veikla privalo tarnauti tik pagrindiniam tikslui – išmokyti

¹² Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Priimtas 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994 (Žin., 2002, Nr. 73-3084). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

¹³ Remiantis aprašo 3 punktu nesant galimybės darbo rezultatų apskaičiuoti konkrečiais rodikliais, suimtiesiems ir nuteistiesiems darbo užmokestis mokamas taikant valandinį tarifinį atlygį, kurį nustato laisvės atėmimo vietų ar valstybės įmonių prie pataisos įstaigų vadovai, taikydami koeficientus, kurie nustatomi pagal pareigybei keliamus reikalavimus. Darbo užmokesčio koeficiento vienetas yra Vyriausybės patvirtinto minimaliojo valandinio atlygio dydis, o valandinis tarifinis atlygis apskaičiuojamas atitinkamą koeficientą dauginant iš minimaliojo valandinio atlygio dydžio. Pagal aprašo 4 punktą numatyta dirbantiems nuolatinis konkrečios apimtys ilgalaikius darbus nuteistiesiems ir suimtiesiems mokama mėnesinė alga, kurią taip pat nustato laisvės atėmimo vietų ar valstybės įmonių prie pataisos įstaigų vadovai, taikydami koeficientus, nustatomus pagal darbų rūšis. Šiuo atveju darbo užmokesčio koeficiento vienetas yra Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintos minimaliosios mėnesinės algos dydis, o mėnesinė alga apskaičiuojama atitinkamą koeficientą dauginant iš minimaliosios mėnesinės algos dydžio. Aprašo prieduose pateikiami tokie koeficientai – nuo 0,43 iki 0,75 minimaliajam valandiniam atlygio dydžiui ir minimaliajai mėnesinei algai. Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 metų vasario 13 d. nutarimą Nr. 228 „Dėl suimtųjų ir nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Nauja nutarimo redakcija (antraštės pakeitimai): Nr. 494, 2009-05-27 (Žin., 2009, Nr. 66-2625 (2009-06-04)).

¹⁴ Paminėtina ir tai, kad BVK 132 straipsnyje numatytos išskaitos iš nuteistųjų darbo užmokesčio. Pagal šį straipsnį iš nuteistųjų darbo užmokesčio į pataisos įstaigose sudaromą Socialinės paramos nuteistiesiems fondą išskaitoma: atvirosiose kolonijose – 10 procentų, pataisos namuose, gydymo-pataisos namuose bei kalėjimuose – 25 procentai, nepilnamečių pataisos namuose – 20 procentų bendros darbo užmokesčio sumos. Šios išskaitos nedaromos iš darbo užmokesčio dalies, priskaičiuotos už nustatytą išdirbio normų viršijimą, ir premijų. Be nurodytų išskaitų, iš bendros darbo užmokesčio sumos, išskyrus atvirąsias kolonijas, atskaitomi penki procentai į nuteistojo neliečiamąją asmeninės sąskaitos dalį. Neliečiamosios sąskaitos dalis yra skirta paleidimui į laisvę arba iš jos siunčiami pinigai šeimai ar kt. asmenims išlaikyti.

¹⁵ Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų pareigūnas. Interviu pagal iš anksto parengtus klausimus 2010 m. liepos 20 d.

nuteistąjį gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis”. Šiame kontekste paminėtinas **Austrijos** Aukščiausiojo Teismo sprendimas, kai asmeniui nebuvo suteikta netekto darbingumo pensija, nes jo darbo įkalinimo įstaigoje metai nebuvo pripažinti draudiminiais. Teismas pažymėjo, kad nuteistųjų įkalinimo įstaigoje dirbtas laikas automatiškai neįsiskaičiuoja į socialinio draudimo stažą. Teismas tokį savo sprendimą motyvavo tuo, kad socialiniu draudimu draustinas darbas turi būti savanoriško pobūdžio, grindžiamas darbo sutartimi ir tuo besiskiriantis nuo privalomo darbo įkalinimo įstaigoje.¹⁶ Aptarti argumentai yra gana įtikinantys, nes nuteistųjų darbas yra specifinio pobūdžio (visų formų privalomasis ir priverčiamasis darbas draudžiamas ir pagal Darbo kodekso 2 str. 1 d. 7 p., taigi, kadangi nuteistieji įkalinimo įstaigos pasiūlytą darbą dirbti privalo, toks darbas formaliai pagal kodeksą lyg ir nelaikytinas darbiniais santykiais¹⁷). Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2 straipsnyje nurodytus darbo santykių teisinio reguliavimo principus, tokius kaip laisvė pasirinkti darbą arba visų formų priverstinio ir privalomojo darbo draudimas, konstatuotina, kad nuteistųjų darbas šių principų neatitinka. Atitinkamai kyla klausimas, ar tarp nuteistojo ir darbdavio susiklosto darbiniai santykiai, kuriuos galima būtų prilyginti darbui laisvėje. Kita vertus, toks aiškinimas laikytinas gana formalistiniu, nes pagrindinis darbo esmę atspindintis požymis – jo metu sukuriama tam tikros ekonominę vertę turinčios vertybės. Todėl asmens veikla, kurios metu tos vertybės yra kuriamos, turėtų būti laikoma darbine. Be to, BVK 125 straipsnyje taip pat yra kalbama apie nuteistųjų įtraukimą į *darbą*, o ne į kokią kitą veiklą, įtraukiant atsižvelgiama į darbingumą, turimą specialybę. Be to, nuteistieji savo darbo metu yra draudžiami *nelaimingų atsitikimų darbe* ir *profesinių ligų socialiniu draudimu*, o tai taip pat patvirtina prielaidą, kad tarp nuteistųjų ir jų darbdavio vis dėlto susiklosto ir atitinkami darbiniai santykiai, nors ir specifiški.

Kaip jau buvo minėta, galbūt toks reguliavimas galėtų būti aiškinamas nuteistųjų darbo paskirtimi, kad tai yra pataisymui, resocializacijai, įgūdžių įgijimui skirta priemonė. Vis dėlto, kaip matėme, tokia teorinė traktuotė nėra tiksli, nes nuteistųjų darbinė veikla mažai kuo skiriasi nuo laisvėje dirbančių asmenų darbo, jos metu sukuriama tam tikrą ekonominę vertę turinti produkcija. Kaip vien tik į auklėjamuosius tikslus orientuota priemonė galėtų būti laikoma nebent tokia veikla, kaip aplinkos ar gyvenamųjų patalpų tvarkymas, ar kita veikla, kurios metu nesukuriama

¹⁶ Pieters D., Zaglmayer B. Social Security Cases in Europe: National Courts. Antwerpen – Oxford, 2006. p. 34–35. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=UFX3tWNeTDQC&pg=PA34&lpq=PA34&dq=social+insurance+of+prisoners&source=bl&ots=wqk3O6v9s1&sig=iAkON2PSS2lOSc0TEdoMwQyZrwe&hl=lt&ei=RdzzS7yFJpTz_Abx3_SNDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CBgQ6AEwATgK#v=onepage&q=social%20insurance%20of%20prisoners&f=false>.

¹⁷ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Priimtas 2002 m. birželio 4 d., Nr. IX-926 (Žin., 2002, Nr. 64-2569). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

aiškia ekonominę vertę turinti produkcija. Beje, svarbu ir tai, kad nuteistųjų darbo „pilyginimas“ įprastam darbui laisvėje ir atitinkamų socialinių garantijų suteikimas nepaneigia nuteistųjų darbo, kaip svarbios resocializacijos priemonės, reikšmės. Veikiau atvirkščiai, nusprendus nuteistuosius drausti, būtų prisidedama prie jų pataisymo ir integravimo į visuomenę. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, jog, pavyzdžiui, **Vokietijoje** prasmingas darbas įkalinimo įstaigose laikomas viena iš svarbių resocializacijos priemonių, o už jį gaunamas atlyginimas turi būti pakankamai įvertintas (nebūtinai vien finansiškai), kad kalinamajam parodytų darbo vertę ir pranašumą ateityje, gyvenant savarankiškai, atsakingai ir nenusikalstamai.¹⁸

Pažymėtina ir tai, kad konceptualia prasme darbą laikant tik „pataisos priemone“ kelti klausimą dėl nuteistųjų socialinio draudimo sudėtinga. Tačiau net ir visiškai neprilyginant nuteistųjų darbo normaliems darbiniams santykiams (t. y. laikant tokia *kvazidarbine* veikla), atitinkamos (dalinės) socialinės garantijos galėtų būti užtikrinamos. Be to, ir Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „Konstitucijos 52 straipsnyje yra nustatyta valstybės pareiga laiduoti teisę į socialinę paramą jos reikalingiems asmenims“.¹⁹ Todėl pripažinus, kad nuteistieji yra asmenų grupė, kuriems tokios paramos reikia, siūlymas plėsti socialines garantijas juos apdraudžiant socialiniu draudimu gali būti pagrįstas visuomenės solidarumo idėja. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad praktikoje susiklosto gan absurdiška situacija – kaliniai dirba, nes dirbti įkalinimo įstaigoje yra privaloma, tačiau socialiniu draudimu nėra draudžiami. Tuo tarpu laisvėje dirbantys asmenys, kurie gali laisvai pasirinkti darbovietę, socialiniu draudimu yra draudžiami, o tai lemia ir teisių į atitinkamas garantijas įgijimą.

Tiesa, įstatymo leidėjas numatė galimybę draustis savanoriškai, tačiau ji nėra patraukli dėl ir taip nedidelių atlyginimų. Pabrėžtina ir tai, kad nuteistųjų gaunamos pajamos iš jų atliekamo darbo taip pat traktuotinos bent jau kaip *kvazidarbinės*, nes tai nėra pašalpa, o atlygis už tam tikrą fizinių ar intelektualinių pastangų reikalaujančią veiklą. Tai papildomai pagrindžia platesnių socialinių garantijų užtikrinimą dirbantiems nuteistiesiems.

4. NUTEISTŪJŲ VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO TEISINIO REGLAMENTAVIMO ANALIZĖ

Trumpai aptarę valstybinio socialinio draudimo ir nuteistųjų darbo sampratą, pereisime prie specifinės socialinės grupės – nuteistųjų – socialinio draudimo reglamenta-

¹⁸ Plačiau žr. *Zierlein K. G.* Grundrechtsschutz im Strafrecht, Strafverfahrens- und Strafvollzugsrecht unter Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts // *Teisė*, 2000, Nr. 36, p. 119–127.

¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 4 d. nutarimas.

vimo ypatumų. Pirmiausia vertėtų pabrėžti tai, kad anksčiau aptartos Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos yra pritaikytos abstrakčiam subjektų ratui („piliečiams“). Nuteisti asmenys (tiek bausmės atlikimo laikotarpiu, tiek ir atlikus ją) taip pat gali naudotis Konstitucijoje įtvirtintomis socialinėmis garantijomis, tačiau, kaip matysime, praktikoje atsiranda objektyvaus pobūdžio kliūčių (ypač kalbant apie patį įkalinimo laikotarpį) realizuojant teises į jas. Galimybė riboti socialines teises pabrėžiama ir konstitucinėje jurisprudencijoje, Konstitucinis Teismas yra pasakęs, kad „konstitucinis socialinių teisių statusas kartu nepaneigia įstatymų leidėjo teisės nustatyti tam tikras jų atsiradimo sąlygas ar ribojimus“.²⁰ Šiame kontekste svarbu ir tai, kad pats asmens nuteisimo faktas automatiškai lemia valstybės prievartos taikymą ir atitinkamus teisių apribojimus (pavyzdžiui, laisvo asmenų judėjimo, teisės pasirinkti gyvenamąją vietą ir pan.), todėl vienareikšmiškai teigti, jog galiojantis teisinis reguliavimas (kai nuteistieji socialiniu draudimu apskritai nėra draudžiami) yra antikonstitucinis, būtų pernelyg drąsu. Vertinant įstatyminio reguliavimo atitiktį šioms Konstitucijos nuostatoms, reikia įvertinti, kiek atitinkami apribojimai gali būti pateisinami specialiu nuteistųjų teisiniu statusu, bausmės tikslais ir pan. Ir tik nesant konkrečios sąsajos galima konstatuoti, kad nuteistieji nepagrįstai išskiriami iš kitų asmenų bei diskriminuojami kaip socialinė grupė.

Nuteistųjų socialinio draudimo klausimai Lietuvos Respublikoje detaliau reguliuojami socialinį draudimą bei bausmių vykdymą reglamentuojančiuose įstatymuose. BVK 129 str. 1 d. įtvirtinta, kad (tik) laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji **valstybinio socialiniu draudimu nedraudžiami**, o galiojančios redakcijos Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo²¹ 4 str. 6 d. 3 punkte nurodyta, kad gaunantys darbo užmokestį nuteistieji laisvės atėmimu jų darbo laiku privalomai draudžiami tik **nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu**. Kaip jau buvo minėta, šio įstatymo 3 straipsnyje iš viso išskiriamos 5 socialinio draudimo rūšys, tačiau nuteistieji draudžiami tik viena iš jų. Tiesa, remiantis Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo²² 6 straipsnio 5 punktu, nuteistųjų laisvės atėmimu bei asmenų, padariusių visuomenei pavojingą veiką, kuriems teismo nutartimi paskirtos priverčiamosios medicininio pobūdžio priemonės, sveikatos priežiūra apmokama iš valstybės biudžeto lėšų, taigi teisė į sveikatos apsaugą nuteistiesiems yra užtikrinama ir nedraudžiant jų sveikatos draudimu. Tačiau konstatuotina, kad nuteistųjų socialinis draudimas vis dėlto yra ganėtinai siauros apimties ir neapima pagrindinių socialinių garantijų (pvz., teisių į senatvės,

²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 3 d. nutarimas.

²¹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, priimtas 1991 m. gegužės 21 d., Nr. I-1336, nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. sausio 1 d., Nr. IX-2535 (Žin., 2004, Nr. 171-6295).

²² Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas, priimtas 1996 m. gegužės 21 d., Nr. I-1343, nauja įstatymo redakcija nuo 2003 m. sausio 1 d., Nr. IX-1219 (Žin., 2002, Nr. 123-5512).

netekto darbingumo pensijas ar nedarbo socialinio draudimo išmokas).

Vertinant Lietuvos teisinį reguliavimą pagal užsienio patirtį pabrėžtina, kad ir kai kuriose užsienio valstybėse dirbančių nuteistųjų atžvilgiu taikomas teisinis režimas yra panašus. Pavyzdžiui, **Vokietijoje**, kaip ir Lietuvoje, kaliniai nėra draudžiami pensijų, sveikatos ir globos draudimu.²³ Šioje valstybėje laisvės atėmimo vietose (įskaitant priverčiamųjų medicininio poveikio priemonių vykdymą) praleistas laikas taip pat neįskaitomas į valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą. Įkalinimo įstaiga net ir iš joje dirbančių nuteistųjų neišskaito šio draudimo įmokų, nuteistieji tai gali daryti savanoriškai, tam panaudodami gauto užmokesčio dalį. Laisvės atėmimo bausmę atliekantys ir įkalinimo įstaigoje dirbantys asmenys draudžiami *nelaimingų atsitikimų* ir *nedarbo* draudimu (taip pat jei jie mokosi ir už tai gauna pašalpą),²⁴ taigi nuteistųjų socialinės garantijos yra kiek didesnės nei Lietuvoje. Pagal Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodekso (vok. *Strafvollzugsgesetz*)²⁵ 195 str. įkalinimo įstaiga įgaliota (t. y. turi teisę) iš kalinio gaunamo darbo užmokesčio arba iš pašalpos, gaunamos už mokymąsi (kodekso 43, 44 str.), išskaičiuoti įmoką nedarbo draudimui (dabar tai sudaro 2,1 proc.).²⁶ Laikoma, kad pareiga mokėti šią įmoką tenka administraciniam vienetui – žemei, o ji gali ją išskaičiuoti iš kalinio gaunamų pajamų. Paleisti į laisvę buvusieji kaliniai turi teisę gauti bedarbio pašalpą.²⁷

Panašus teisinis režimas yra ir **Austrijoje**, kurioje analizuojamu klausimu svarbi reforma buvo įgyvendinta 1993 m.²⁸ – dirbančių kalinių darbo užmokestis imtas skaičiuoti pagal kolektyvinėse sutartyse numatytus tarifus.²⁹ Tai buvo sąlyga, leidusi

²³ Žr. *Laubenthal K.* Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 224–226; tai pat Merkblatt über die Sozialversicherung und die Arbeitslosenversicherung der Gefangenen. Stand: 01.05.2009. Prieiga per internetą: <http://www.datenbanken.justiz.nrw.de/jvv_pdf/4524_20090526_1.pdf>.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung – Strafvollzugsgesetz (StVollzG), (Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodeksas), priimtas 1976 m. kovo 16 d. Kodekso tekstą vokiečių kalba žr. Vokietijos federalinės teisingumo ministerijos internetiniame puslapyje: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/index.html>>.

²⁶ *Schirmer K.* Soziale Sicherung der Strafgefangenen. Schriften zum Sozial- und Arbeitsrecht. Band 265. Berlin: Duncker & Humblot, 2007, p. 44.

²⁷ Ten pat, p. 47.

²⁸ *Gratz W., Held A., Pilgram A.* Austria. In: Van Zyl Smit D., Dünkel F. Imprisonment Today and Tomorrow. The Hague, London, Boston, 2001, p. 14. Deutsche Fassung. Prieiga per intrnetą: <http://www.fbz-strafvollzug.at/aktuell/%C3%9Cbersicht_Strafvollzug_in_%C3%96sterreich.pdf>.

²⁹ Kaliniai pagal kategoriją gauna nuo 60 iki 90 proc. metalo apdirbimo pramonėje dirbančių pagalbinių darbuotojų kolektyvinėje darbo sutartyje kasmet nustatomo atlyginimo dydžio. Žr. ten pat, p. 14.

įtraukti nuteistuosius į draudimo nuo nedarbo sistemą,³⁰ padidinti darbo užmokestį ir išplėsti galimybes naudoti gaunamas pajamas. Kitas siūlomas žingsnis – nuteistųjų įtraukimas į sveikatos ir pensijų draudimo sistemą, į kurią laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys Austrijoje kol kas taip pat nėra įtraukti.³¹ Šioje šalyje veikiančio Teisės ir kriminalinės sociologijos instituto atliktas tyrimas parodė, kad po minėtosios įstatymų pataisos įsigaliojimo buvusiems kaliniams Austrijoje realiai buvo sudarytos palankesnės socialinio saugumo sąlygos.³²

Praktiškai analogiškai kaip Lietuvoje dirbantys nuteistieji traktuojami ir **Estijoje**, kur pagal įkalinimo aktą nuteistieji socialiu draudimu nedraudžiami, tačiau tie, kurie įkalinimo įstaigoje iš dalies ar visiškai praranda darbingumą dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar dėl profesinės ligos ir kurie neturi išlaikytinių, turi teisę į neįgalumo pašalpą, kuri mokama pasibaigus laisvės atėmimo laikotarpiui. Nuteistajam, kuris turi išlaikytinių, mokama neįgalumo pašalpa ir laisvės atėmimo metu.³³

Panašus teisinis reguliavimas, kaip ir Lietuvoje, įtvirtintas ir kai kuriose buvusios Jugoslavijos respublikose. Pavyzdžiui, **Kroatijos** nuteistųjų socialinio draudimo teisinis reguliavimas, galima sakyti, identiškas Lietuvos teisiniame reguliavime šioje srityje. Įstatymas dėl laisvės atėmimo bausmės vykdymo numato, kad dirbantys nuteistieji yra draudžiami nuo nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų (80 straipsnio 7 dalis). Nuteistasis, kuris nėra apdraustas jokia draudimo rūšimi, gali savanoriškai mokėti pensijos ar nedarbingumo draudimo įmokas, kurios turi būti ne mažesnės nei taikytinos pagrindiniam pareigūnų ir darbuotojų atlyginimui. Tačiau atlyginimas, mokamas nuteistajam už darbą, nėra apmokestinamas, iš jo taip pat nėra privalomai išskaičiuojamos įmokos. **Bosnijoje ir Hercogovinoje** nuteistųjų darbo klausimus reglamentuoja įstatymas dėl baudžiamųjų sankcijų vykdymo. Šio įstatymo 68 straipsnyje nustatyta, kad nuteistieji laisvės atėmimo bausme yra draudžiami nuo nelaimingų atsitikimų darbe bei profesinių ligų pagal tokią pačią socialinio draudimo schemą kaip ir nenuteisti asmenys laisvėje. To paties įstatymo

³⁰ Kolektyvinėje sutartyje nustatytas darbo užmokestis mokamas už bet kokią kalinių darbą, neatsižvelgiant į tai, kur ir ką jie dirba – įkalinimo įstaigai, viešam ar privačiam darbdaviui, įstaigos viduje ar už jos ribų. Kaip ir bendrais atvejais, pusę draudimo nuo nedarbo įmokos moka valstybė, kitą pusę – kalinys, kaip darbuotojas. Žr. ten pat, p. 14.

³¹ Gratz W., Held A., Pilgram A. Austria. In: Van Zyl Smit D., Dünkel F. Imprisonment Today and Tomorrow. The Hague, London, Boston, 2001, p. 27. Deutsche Fassung. Prieiga per internetą: <http://www.fbz-strafvollzug.at/aktuell/%C3%9Cbersicht_Strafvollzug_in_%C3%96sterreich.pdf>.

³² Hammerschick W., Lechner F., Pilgram A., Riesenfelder A. Die Rolle von Strafvollzug und AMS bei der Rehabilitation von Strafgefangenen. Institut für Rechts- und Kriminalsoziologie. Prieiga per internetą: <http://www.irks.at/forsch_dok27.html>.

³³ Imprisonment Act Passed 14 June 2000 (RT I 2000, 58, 376), entered into force 1 December 2000. 40–42 straipsniai. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/5715>>.

75 straipsnis įtvirtina, kad nuteistasis, kuris susirgo profesine liga laisvės atėmimo įstaigoje, turi teisę gauti pašalpą tuo laikotarpiu, kai negali dirbti dėl profesinės ligos, atsižvelgiant į teisės aktus, reglamentuojančius sveikatos draudimą, išskyrus atvejus, kai nuteistasis susižalojo tyčia. Nuteistieji, kurie reguliariai dirbo bent 6 mėnesius, įskaitant ir gydymo laiką, nebent susižeidė patys tyčia, turi teisę būti atleisti nuo darbo bent 18 dienų iš eilės, bet ne daugiau nei 30 dienų iš eilės. Kompensacija už tokį laikotarpį yra apskaičiuojama pagal darbo teisės normas.³⁴

Tuo tarpu kaip vienas iš kitioniškų pavyzdžių paminėtinas **Čekijoje** galiojantis teisinis režimas. Pagal šios valstybės Įkalinimo įstatymo³⁵ 33 straipsnį, iš atlyginimo už darbą, mokamo nuteistiesiems, yra išskaičiuojami *socialinio* ir *sveikatos draudimo* mokesčiai. Tiesa, iš nuteistojo atlyginimo išskaitomi privalomi alimentai vaikams išlaikyti bei laisvės atėmimo bausmės vykdymo išlaidos, o paties įstatymo 28 straipsnyje yra numatyta, kad nuteistieji privalo atlyginti savo sveikatos priežiūros išlaidas, kurių nepadengė turimas sveikatos draudimas.

Grįžtant prie Lietuvos, tai, kad nuteistieji nėra draudžiami, lemia ir tai, jog jų darbo metu nėra skaičiuojamas valstybinio socialinio draudimo stažas, kuris yra teisiu į atitinkamas socialines garantijas įgijimo pagrindas. Kaip šių garantijų įgyvendinimas susijęs su stažu, galima įvertinti analizuojant atskirų socialinio draudimo rūšių teisinį reglamentavimą. Pavyzdžiui, remiantis Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 20 straipsniu, asmenys įgyja teisę gauti valstybinę socialinio draudimo *senatvės* pensiją, kai sukanka šio įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių ir turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai.³⁶ Pagal šio įstatymo 22 straipsnį *minimalus* valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai yra 15 metų, o būtinasis – 30 metų. Nuo to, kokį stažą asmuo turi, priklauso ir jo pensijos pagrindinės dalies dydis. Remiantis įstatymo 23 straipsniu šiuo metu pagrindinė senatvės pensijos dalis asmeniui turint būtinąjį stažą lygi 110 procentų valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos. Tais atvejais, kai asmuo neturi būtinąjį stažą, tačiau turi minimalų, jo pagrindinė

³⁴ Žr. Law on the Execution of Prison Sentence. Entered into force 1st July 2001. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6007>>. Law on the Execution of Criminal Sanctions Federation of Bosnia and Herzegovina. Adopted 24 November 1998. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6324>>.

³⁵ Act No. 169/1999 sb. of June 30, 1999. The Imprisonment Act for purposes of the prison service of the Czech Republic. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/5779>>.

³⁶ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, priimtas 1994 m. liepos 18 d., Nr. I-549. Nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. liepos 1 d., Nr. X-209, 2005-05-19 (Žin., 2005, Nr. 71-2555 (2005-06-07). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

senatvės pensijos dalis apskaičiuojama proporcingai turimam stažui. Kaip matome, įgyvendinant teisę į senatvės pensiją, reikia būti įgijus bent jau minimalų socialinio draudimo stažą, kuris garantuoja tai, kad pensija apskritai bus mokama. Viso dydžio bazinė pensija mokama asmenims, turintiems būtinają stažą, o papildoma pensijos dalis priklauso nuo mokėtų socialinio draudimo įmokų dydžio. Analogiškai nuo turimo socialinio draudimo stažo priklauso ir kitų socialinių garantijų, tokių kaip teisė į *netekto darbingumo pensiją*³⁷ ar *nedarbo draudimo išmoką*,³⁸ įgyvendinimas.

Kaip jau buvo anksčiau minėta, nuteistieji *privalomai* draudžiami tik nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu, o pagal BVK 129 str. 2 d. laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji gali draustis *savanorišku* valstybiniu socialiniu draudimu nustatyta tvarka arba sudaryti pensijų sutartis su pensijų fondais, taip pat būti pensijų programos dalyviais Pensijų fondo įstatymo³⁹ nustatyta tvarka ir sąlygomis.⁴⁰ Neturime tikslių duomenų, kiek laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų yra pasinaudoję šia galimybe, tačiau sprendžiant pagal laisvės atėmimo

³⁷ Netekto darbingumo pensijai gauti minimalaus ir būtinojo socialinio draudimo stažo apskaičiavimo tvarka kiek sudėtingesnė. Įstatymo 31 straipsnyje numatyta, kad nustatomas toks minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas netekto darbingumo pensijai: kol asmeniui sukanka 22 metai – 2 mėnesiai, sukakus 22 metams, minimalus stažas kasmet didinamas 2 mėnesiais per metus, sukakus 38 metams, minimalus stažas kasmet didinamas šešiais mėnesiais per metus, bet negali viršyti minimalaus stažo, nustatyto senatvės pensijai. Būtinasis valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas netekto darbingumo pensijai nustatomas taip: kol asmeniui sukanka 24 metai – vieni metai, sukakus 24 metams, būtinasis stažas kasmet didinamas 4 mėnesiais per metus, sukakus 38 metams, būtinasis stažas kasmet didinamas vienais metais per metus, bet negali viršyti būtinojo stažo, nustatyto senatvės pensijai. Kaip matome, šios rūšies pensijos stažo skaičiavimo tvarka yra nustatyta atsižvelgiant į pačios socialinės garantijos specifiką (beveik neįmanoma prognozuoti, kada fiziškai sveikas asmuo gali netekti darbingumo), tačiau išmokų dydis taip pat priklauso nuo to, ar asmuo įgijo minimalų, ar būtinają stažą. Žr. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, priimtas 1994 m. liepos 18 d., Nr. I-549. Nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. liepos 1 d., Nr. X-209, 2005-05-19 (Žin., 2005, Nr. 71-2555 (2005-06-07)). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

³⁸ Remiantis Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio 1 dalies 1 punktu, teisę į *nedarbo draudimo išmoką* turi bedarbiais teritorinėje darbo biržoje įsiregistravę asmenys, kuriems teritorinė darbo birža nepasiūlė tinkamo darbo ar aktyvios darbo rinkos politikos priemonių ir jeigu jie iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje turi ne mažesnę kaip 18 mėnesių nedarbo draudimo stažą per paskutinius 36 mėnesius. Taigi nedarbo socialinio draudimo išmokos taip pat sietinos su darbinės veiklos metu įgyjamu nedarbo draudimo stažu. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, priimtas 2003 m. gruodžio 16 d., Nr. IX-1904 (Žin., 2004, Nr. 4-26).

³⁹ Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymas (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas), priimtas 2003 m. liepos 4 d., Nr. IX-1692 (Žin., 2003, Nr. 75-3473).

⁴⁰ Plačiau žr. *Razgūniienė A.* Nuteistųjų laisvės atėmimu asmenų socialinio draudimo ypatumai // *Jurisprudencija*, 2008, t. 5(107), p. 105–112. Autorė retoriškai klausia, kaip įmanoma sudaryti nuteistajam sutartį ir sumokėti įmokas, kai jis bausmę atlieka įkalinimo įstaigoje. Čia taip pat nėra pateikiama duomenų, ar yra nuteistųjų, pasinaudojusių tokia galimybe.

įstaigų pareigūnų suteiktą informaciją, tokių asmenų jeigu ir yra, tai labai nedaug.⁴¹ Tai skatina daryti prielaidą, kad esama socialinio draudimo sistema nuteistiesiems dėl tam tikrų priežasčių (greičiausiai – finansinių, nes gaunamas uždarbis ir taip nėra didelis; neatmestinos ir kitos priežastys – nesirūpinimas ateitimi ar informacijos apie tokią galimybę stoka) nėra patraukli ir neveikia. Pabrėžtina ir tai, kad Lietuvos Respublikos teisinis reguliavimas nuteistųjų socialinio draudimo atžvilgiu nuo 1991 metų yra beveik nepakitęs. Nuteistieji privalomai draudžiami tik viena iš penkių valstybinio socialinio draudimo rūšių, įkalinimo įstaigoje suteikiant nemokamą sveikatos priežiūrą ir paliekant jau minėtą galimybę draustis savanoriškai, bet ja praktikoje beveik nesinaudojama.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, konstatuotina, kad esamas teisinis reguliavimas daugiausia sunkumų sukelia ilgas įkalinimo bausmes atliekantiems (ar atlikusiems) ir ne vieną kartą teistiems nuteistiesiems. Nevertinant bausmių politikos pagrįstumo apskritai, nagrinėjamame kontekste svarbu tai, kad tokiems asmenims darbo stažas bausmės atlikimo laikotarpiu nesiskaičiuoja, socialinio draudimo įmokos nėra mokamos, atitinkamai tai turi įtakos *teisei į išmokas* ir tų *išmokų dydžiui*. Paminėtina ir tai, kad atlikusiems laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems dėl įgūdžių stokos bei stigmatizacijos ganėtina sudėtinga įsidarbinti, todėl tai, ar bausmės atlikimo laikotarpio darbo stažas įskaitomas, ar ne, gali turėti esminės svarbos įgyvendinant teises į socialines garantijas. Atsižvelgiant į tai teigtina, kad dabartinio teisinio reguliavimo nuteistųjų socialinio draudimo srityje išeiga – nuteistųjų galimybės įgyti teises į atitinkamas socialines garantijas yra ribojamos ir labai priklauso nuo laiko, kurį nuteistasis praleido įkalinimo įstaigoje. Lyginant Lietuvos ir analizuotų užsienio valstybių nuteistųjų socialinio draudimo teisinį reguliavimą pastebėtina, kad šioje srityje Lietuva nėra išskirtinė, nes aptartose valstybėse nuteistųjų socialinės apsaugos apimtis yra panaši. Tiesa, nagrinėtose užsienio valstybėse kalinių socialinio draudimo apimtis kiek platesnė (pvz., įtraukiant draudimą nuo nedarbo), be to, turėtina omenyje ir tai, kad kalinių uždaroje laisvės atėmimo įstaigoje procentas Vakarų šalyse yra mažesnis.⁴² Pastebima tendencija, kad ateityje dirbančių nuteis-

⁴¹ Apklaunami Vilniaus 2-ųjų pataisos namų, Pravieniškių 1-ųjų ir 2-ųjų pareigūnai nurodė, kad savanoriškai apsidraudusiųjų nėra. Kaip priežastis buvo nurodytas ir taip nedidelis nuteistųjų darbo atlygis, dėl to jie esą nenori dar ir papildomai leisti lėšų draudimui.

⁴² Vakarų valstybėse atvirosiose įkalinimo institucijose laisvės atėmimo bausmę atlieka iki 1/3 visų nuteistųjų, atitinkamai kur kas didesnė nuteistųjų dalis yra prilyginama laisvėje dirbantiems asmenims su visomis iš to išplaukiančiomis socialinio draudimo garantijomis. Pasak G. Sakalausko, atvirųjų kalinių įstaigų pranašumai Lietuvoje faktiškai neišnaudojami. **Atvirojoje kolonijoje bausmę atlieka mažiau nei 1 proc. nuteistųjų, nors tarptautinėse rekomendacijose raginama plėsti atvirojo tipo kalinių įstaigų tinklą, jis sėkmingai veikia daugelyje Vakarų Europos valstybių, kur atvirosiose įkalinimo institucijose laisvės atėmimo bausmę atlieka iki 1/3 visų nuteistųjų.** Plačiau: *Sakalauskas G.* Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo galimybės Lietuvoje. Vilnius. Socialinės ir ekonominės

tųjų socialines garantijas analizuotose užsienio valstybėse planuojama plėsti, tačiau šiuo metu nuteistieji dažniausiai nėra draudžiami senatvės ar netekto darbingumo pensijai, įkalinimo įstaigoje dirbtas laikas neįskaitomas į socialinio draudimo stažą. Tiesa, kaip ir Lietuvoje, paprastai suteikiama galimybė minėtoms pensijų rūšims draustis savanoriškai.

5. NUTEISTŪJŲ VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO TEISINIO REŽIMO ATITIKTIS ŽMOGAUS TEISĖMS

Kaip matyti iš ankstesnėse tyrimo dalyse pateiktos teisinio reguliavimo analizės, nuteistųjų socialinio draudimo apimtis yra gana siaura. Atsižvelgiant į tai, esama padėtis vertintina per teisinio reguliavimo *atitikties pagrindinems žmogaus teisėms ir laisvėms prizmę*, nes teisės aktais negalima nustatyti tokio teisinio režimo, kuris šias teises pažeistų. Kita vertus, net ir nesant esminių pažeidimų, taip pat ir imperatyvaus įpareigojimo atitinkamai pakeisti teisės aktus, teisinis reguliavimas gali būti tobulintinas atsižvelgiant į poreikius bei galimybes.

Analizuojant galiojančio teisinio reguliavimo suderinamumą su Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalies nuostata „Niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą“, paminėtina A. Razgūnienės nuomonė, kad nuteistieji jau yra nubausti laisvės atėmimo bausme už padarytą nusikalstamą veiką, todėl jų neįtraukimas į bendrąją socialinės apsaugos sistemą, t. y. dirbantiems nuteistiesiems neįskaitant jų darbo laiko į valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą bei nedraudžiant kitomis socialinio draudimo rūšimis, yra jų „nubaudimas“ už tą pačią nusikalstamą veiką antrą kartą.⁴³ Tiesa, tokia argumentacija vertintina kritiškai, nes bausmė gali būti susijusi su tam tikrų teisių bei laisvių apribojimu ir jeigu tai atitinka bausmės tikslus bei yra proporcinga, dvigubu baudimu tai nelaikytina. Kitaip bet koks su laisvės atėmimu susijęs teisių apribojimas (pvz., susirašinėjimo slaptumo nepaisymas) galėtų būti laikomas dvigubu baudimu.

Lakoniška įstatymo formuluotė, pagal kurią nuteistieji valstybinio socialiniu draudimu nedraudžiami, gali kelti tam tikrų abejonių dėl jos atitikties konstituciniam visų asmenų lygybės prieš įstatymą principui. Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinta, kad „įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs“. A. Razgūnienė pažymi, kad nuteistųjų draudimas tik nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu bei suteikimas galimybės patiems

naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje / Teisės problemos, 2006, Nr. 4, p. 5–49.

⁴³ Razgūnienė A. Nuteistųjų laisvės atėmimu asmenų socialinio draudimo ypatumai // Jurisprudencija, 2008, t. 5(107), p. 111.

draustis savanorišku pensijų socialiniu draudimu bei ligos ir motinystės pašalpoms yra diskriminacinio pobūdžio ir neskatina jų dirbti laisvės atėmimo įstaigoje ir taip išmukti siekti gyvenimo tikslų teisėtais būdais ir priemonėmis.⁴⁴

Autoriaus nuomone, sunku pasakyti, ar nuteistieji būtų labiau skatinami dirbti, jei būtų draudžiami kitomis socialinio draudimo rūšimis. Visų pirma tai priklausytų nuo tokių veiksnių kaip darbo užmokesčio (ir atskaitomų socialinio draudimo išmokų) dydis, darbo pasirinkimas ir t. t., todėl minėtos autorės keliamos prielaidos nėra visiškai pagrįstos. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys į mintį dėl esamo reguliavimo galbūt diskriminacinio pobūdžio. Dirbantiems nuteistiesiems, skirtingai nei kitiems dirbantiesiems asmenims, nėra suteikiamos lygiavertės socialinės garantijos. Tiesa, nelygiavertis nuteistųjų traktavimas gali būti aiškinamas jų specialiu statusu, tačiau nagrinėjamu atveju neaišku, kokiais argumentais remiantis (t. y. koks ryšys tarp nuteistojo statuso ir jo nedraudimo socialiniu draudimu) yra įtvirtintas toks reguliavimas ir kiek jis yra proporcingas.

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo⁴⁵ 2 straipsnio 1 dalies nuostatoje nurodoma, kad diskriminacija yra laikoma „<...> tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, priekabiavimas, nurodymas diskriminuoti lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu <...>“. To paties įstatymo 2 straipsnio 4 ir 7 dalyse atitinkamai apibrėžiamos tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos sąvokos. Tiesiogine diskriminacija laikomas „<...> elgesys su asmeniu, kai lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu jam taikomos mažiau palankios sąlygos, negu panašiomis aplinkybėmis yra, buvo ar būtų taikomos kitam asmeniui<...>“, išskyrus atitinkamus įstatyme griežtai nurodytus pagrindus. 8 punkte įtvirtinta, kad atitinkami suvaržymai galimi, kai „<...> ribojimų, specialių reikalavimų arba tam tikrų sąlygų dėl **asmens socialinės padėties** teisinį reguliavimą pateisina *teisėtas tikslas*, o šio tikslo siekiama *tinkamomis ir būtinomis priemonėmis<...>*“, taigi atitinkamas nuteistųjų teisių ribojimas galimas, jeigu jis atitinka nurodytus pagrindus.

Atsižvelgiant į tai, siekiant nustatyti, ar galiojanti tvarka nėra diskriminacinio pobūdžio, reikia įvertinti, ar tai pateisinama *teisėtu tikslu* ir ar jo siekiama *tinkamomis ir būtinomis priemonėmis*. Šiame kontekste paminėtinas Europos Žmogaus Teisių

⁴⁴ Ten pat, p. 111.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. Priimtas 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. IX-1826 (Žin., 2003, Nr. 114-5115). Nauja įstatymo redakcija Nr. X-1602, 2008-06-17, Žin., 2008, Nr. 76-2998 (2008-07-05).

Teismo sprendimas byloje *Stummer* prieš Austriją.⁴⁶ Pareiškėjas, kuris 28 metus dirbo įkalinimo įstaigoje, tačiau taip ir neįgijo teisės į senatvės pensiją, kadangi įkalinimo įstaigoje dirbtas laikas neįskaitomas į draudiminius periodus senatvės pensijai gauti, kreipėsi į EŽTT su prašymu ištirti, ar Austrijos teisinis reguliavimas, kai nuteistieji nėra draudžiami senatvės pensijai, nėra laikytinas diskriminaciniu. Teismas priėmė nepalankų pareiškėjui sprendimą ir diskriminacijos neįžvelgė, motyvuodamas tuo, kad privalomas nuteistųjų darbas dėl savo specifikos negali būti prilygintas darbui laisvėje, dėl dirbančių nuteistųjų socialinio draudimo Europos valstybėse nėra prieita prie konsensuso (senatvės pensijai dirbančius nuteistuosius draudžia tik nedidelė dalis valstybių), o socialinės apsaugos srityje valstybės naudojasi plačia diskrecijos teise (*margin of appreciation*). Tiesa, net 7 teisėjai atskirojoje nuomonėje⁴⁷ kvestionavo tokį teismo sprendimą, argumentuodami, kad sprendimas didele dalimi grindžiamas valstybių Konvencijos narių diskrecijos teise, tačiau raginimai plačiau įtraukti nuteistuosius į socialinio draudimo sistemą naujuose tarptautiniuose dokumentuose šią teisę siaurina, taip pat kyla abejonių dėl Austrijos teisinio reguliavimo proporcingumo bei atitikties teisėtam tikslui (kuris buvo įvardytas kaip ekonominis efektyvumas, nes dėl menko uždarbio ir didelių atskaitymų nuteistieji negali mokėti didelių įnašų), atkreipiamas dėmesys, kad sistema stokoja lankstumo (t. y. dirbantys nuteistieji be jokių išimčių yra automatiškai eliminuojami iš privalomo senatvės pensijos draudimo sistemos). Taip pat atskirojoje nuomonėje buvo akcentuota, kad kitos socialinės garantijos (tam tikra finansinė parama neturintiems pakankamai lėšų pragyventi), kuriomis naudojosi pareiškėjas, vis dėlto negali būti prilyginamos teisei į senatvės pensiją, kuri sietina ir su tam tikra pagarba žmogaus orumui. Be to, buvo nurodyta, jog toks teisinis reguliavimas niekaip nesusijęs su nuteistųjų reabilitacijos tikslais.

Koks yra dabartinio teisinio reguliavimo Lietuvoje tikslas, pasakyti sudėtinga, ypač kai kalbama ne apie konkretų reglamentavimą, o apie tokio reglamentavimo nebuvimą. Jeigu tas tikslas yra taupyti valstybės lėšas, jis nėra teisėtas, nes žmogaus teisių riboti tokiu pagrindu negalima. Jeigu tikslas yra papildomai nubausti asmenį, tai laikytina dvigubu baudimu, ir, savaime suprantama, negali būti teisėtu tikslu. Netgi pripažinus, kad toks reguliavimas yra pateisinamas, kyla klausimas, ar tokia priemonė (t. y. tai, kad dirbantys nuteistieji nėra draudžiami socialiniu draudimu) yra tinkama ir būtina. Autoriaus nuomone, ji nėra susijusi su bausmės tikslais, todėl

⁴⁶ *Stummer v. Austria*. Application no. 3745/02. Strasbourg, 7 July 2011. Prieiga per internetą: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=887944&portal=hbk&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>>.

⁴⁷ Ten pat. Žr. Joint partly dissenting opinion of judges Tulkens, Kovler, Gyulumyan, Spielmann, Popović, Malinverni and Pardalos.

laikytina per griežta ir neproporcinga. Pažymėtina ir tai, kad dirbantys nuteistieji traktuojami taip pat, kaip ir nedirbantys, t. y. nei vieni, nei kiti neįgyja stažo ir nėra draudžiami, nors pirmieji ir užsiima darbinio pobūdžio veikla. Manytina, kad tokia situacija nėra socialiai teisinga, be to, dirbantys nuteistieji atsiduria nelygiavertėje padėtyje, lyginant juos su laisvėje dirbančiais asmenimis. Režiumuojant manytina, kad dabartinis teisinis reguliavimas dirbančių nuteistųjų socialinio draudimo srityje yra galbūt diskriminacinio pobūdžio, nes pastarieji, netgi atsižvelgiant į nuteistųjų darbo specifikos diktuojamus reguliavimo ypatumus, į socialinio draudimo sistemą įtraukiami pernelyg siaura apimtimi. Tiesa, minėtoje *Stummer* byloje EŽTT priėmė palankų valstybei sprendimą konstatuodamas, kad Austrijos teisinis režimas nėra laikytinas diskriminaciniu, tačiau turėtina omenyje ir tai, kad Austrijoje nuteistieji yra draudžiami nuo nedarbo, todėl į socialinio draudimo sistemą įtraukiami plačiau. Be to, sprendimui įtaką padarė ir specifinis Austrijos socialinės apsaugos teisės kontekstas bei bylos aplinkybės, todėl negalima garantuoti, jog ir Lietuvos atveju būtų priimtas analogiškas sprendimas.

6. NUTEISTŪJŲ PLATESNIO ĮTRAUKIMO Į VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO SISTEMĄ GALIMYBĖS

Ankstesnėse straipsnio dalyse prieita prie išvadų, jog dabartinis teisinis reguliavimas nuteistųjų socialinio draudimo srityje yra galbūt diskriminacinio pobūdžio, trukdo nuteistiesiems lygiai su kitais asmenimis naudotis socialinėmis garantijomis ir kelia neigiamas socialines pasekmes. Autoriaus nuomone, platesnis nei yra šiuo metu nuteistųjų socialinių garantijų užtikrinimas Lietuvoje turėtų būti įtvirtintas įstatymų lygiu, tačiau vertėtų aptarti ne tik tokio žingsnio pranašumus, bet ir galimus trūkumus. Mechaniškas geros užsienio valstybių praktikos diegimas neatsižvelgiant į vietines sąlygas taip pat gali neatnešti laukto rezultato. Vertinant tai, koks nuteistųjų socialinio draudimo reglamentavimo modelis tinkamiausias Lietuvos sąlygomis, reikia atsižvelgti į įvairius veiksnius ir vienokį ar kitokį teisinį režimą pagrindžiančius argumentus.

Analizuojant argumentus, kodėl dirbantiems nuteistiesiems jų buvimo laisvės atėmimo įstaigose laikotarpiu neturėtų būti suteikiamas socialinis draudimas, paminėtina, kad egzistuoja tam tikra *ideologinė* priešprieša. Ši priešprieša sietina su požiūriu į nubaudimą apskritai ir grįsta nuomone, kad padaręs nusikalstamą veiką asmuo turėtų patirti tam tikras neigiamas pasekmes, „sumokėti“ skolą visuomenei, negali reikalauti tam tikrų teisių ar lengvatų bei „pelnytis“ iš padaryto nusikaltimo. Vis dėlto tokia argumentacija, nors didesnei ar mažesnei daliai visuomenės ir patraukli, neturi tvirtesnio pagrindo, nes socialinio draudimo funkcinė paskirtis yra mažinti neigiamas pasekmes praradus pajamas, taip pat užtikrinti socialinę teisingumą ir solidarumą. Tai, kad kaliniai nedraudžiami, nėra susiję su tam tikrų baudmės tikslų įgyvendinimu. Net

jeigu nuteistųjų darbą laikytume daugiau pataisymo ir resocializacijos priemone, nei „normaliu“ darbu, kurio metu kuriamos atitinkamos ekonominės gėrybės, tai nėra argumentas, pateisinantis dabartinę teisinį reguliavimą nuteistųjų socialinio draudimo srityje. Veikiau atvirkščiai, tai trukdo išėjusių į laisvę nuteistųjų resocializacijai, mat neturėdami socialinių garantijų (taip pat ir papildomų pajamų) jie bus labiau linkę nusikalsti. Dar daugiau, ankstesnėje straipsnio dalyje buvo minėta ir tai, kad esamas teisinis reguliavimas yra galbūt diskriminacinio pobūdžio.

Požiūris, kad nuteistųjų socialinės garantijos turėtų būti plečiamos, pastebimas ir kai kurių užsienio valstybių mokslinėje doktrinoje ir viešame diskurse. Viena iš tokių valstybių yra **Vokietija**, kurioje kalinių socialinio draudimo klausimu diskutuojama jau labai seniai ir pabrėžiama, kad jis sudaro svarbiausią valstybės socialinių paslaugų dalį.⁴⁸ 1976 m. kovo 16 d. priimtame ir 1977 m. sausio 1 d. įsigaliojusiame Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodekso (vok. *Strafvollzugsgesetz*)⁴⁹ (toliau vadinama – LABVK) 190–194 str. buvo numatyta drausti kalinius socialiniu ir nedarbo draudimu, tačiau dėl lėšų stygiaus šie straipsniai neįsigaliojo kartu su visu kodeksu. 198 str. įtvirtinta nuostata, kad minėti straipsniai turėtų įsigalioti priėmus atitinkamus federalinių įstatymų pakeitimus, bet iki šiol tai nebuvo padaryta. Taigi esminė socialinė reforma nebuvo užbaigta, ir tai Vokietijoje kritikuoja dauguma mokslininkų.⁵⁰

Pirminė socialinį draudimą Vokietijos kaliniams numatanti nuostata buvo paremta LABVK 2 str. įtvirtintu įkalinimui keliamu laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens **resocializacijos** tikslu:⁵¹ „Vykdymas laisvės atėmimo bausmę, nuteistasis turi tapti gebančiu ateityje socialiai atsakingai gyventi, nedarydamas nusikalstamų veikų (laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas)“.⁵² Jis išplaukia iš Vokietijos Konstitucijos

⁴⁸ Schirmer K. Soziale Sicherung der Strafgefangenen. Schriften zum Sozial- und Arbeitsrecht. Band 265. Berlin: Duncker & Humblot, 2007, p. 19.

⁴⁹ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung – Strafvollzugsgesetz (StVollzG), (Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodeksas), priimtas 1976 m. kovo 16 d. Kodekso tekstą vokiečių kalba žr. Vokietijos federalinės teisingumo ministerijos internetiniame puslapyje: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/index.html>>.

⁵⁰ Schirmer K. Soziale Sicherung der Strafgefangenen. Schriften zum Sozial- und Arbeitsrecht. Band 265. Berlin: Duncker & Humblot, 2007, p. 111.

⁵¹ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 64; Walter J. Grundvoraussetzungen einer modernen Strafvollzugs aus der Sicht eines deutschen Anstaltsleiters. In: Kury H. (Hrsg.) Strafrecht und Kriminalität. Entwicklungen in Mittel und Osteuropa. Kriminalität und Kriminalpolitik in Europa. Band 1. Bochum: Brockmeyer, 2004, p. 262; Kunz K.-L. Kriminologie. 4. Aufl. Bern: Haupt Verlag, 2004, p. 325.

⁵² „Im Vollzug der Freiheitsstrafe soll der Gefangene fähig werden, künftig in sozialer Verantwortung ein Leben ohne Straftaten zu führen (Vollzugsziel)“. Plačiau apie tai žr. Kury H., Brandenstein M. „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2.

2 str. 1 d. kartu su 1 str. 1 d.,⁵³ taip pat konstitucinio *socialinės valstybės* principo, įtvirtinto Vokietijos Konstitucijos 20 str. 1 d., ipareigojančio valstybę nenužeminti žmogaus iki baudimo objekto ir nenurašyti jo kaip beviltiško atvejo, bet jį paremti, kad jis galėtų gyventi nenusikalsdamas.⁵⁴ Vadinamajame *Lebach*⁵⁵ nutarime Vokietijos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nuteistojo (re)socializacija yra reikšmingas ir vienintelis laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas: „Vertinant iš bendruomeninių pozicijų, socialinės valstybės principas reikalauja rūpesčio ir paramos tokioms socialinėms grupėms, kurios dėl asmeninio silpnumo ar kaltės, nesugebėjimo ar dėl socialinės atskirties negali asmeniškai ar socialiai skleistis; prie tokių priskirtini kaliniai ir iš įkalinimo įstaigų paleistieji. <...> Kalinamajam turi būti suteikiami gebėjimai ir valia gyventi atsakingai, jis turi išmokti įsitvirtinti laisvoje visuomenėje nenusikalsdamas, naudotis suteikiamomis galimybėmis ir įveikti kylančią riziką”.⁵⁶ Vien tik asmens izoliavimas saugumo sumetimais, taip pat vienpusis individualiosios arba bendrosios prevencijos akcentavimas laikomas prieštaraujančiu Konstitucijai, pažeidžiančiu žmogaus orumą, instrumentalizuojančiu nuteistuosius.⁵⁷

Akcentuojami ir LABVK įtvirtinti laisvės atėmimo bausmės vykdymo principai, skatinantys nuteistuosius drausti socialiniu draudimu: įkalinimo sąlygų pritaikymo prie esančių laisvėje principas (vok. *Angleichungsgrundsatz*) (LABVĮ 3 str. 1 d.), neigiamų kalinimo padarinių neutralizavimo principas (vok. *Gegensteuerungsgrundsatz*) (LABVĮ 3 str. 2 d.), integracijos principas (vok. *Integrationsprinzip*) (LABVK 3 str. 3 d.). Šie principai nėra būdingi išimtinai tik Vokietijos teisinei sistemai, galima teigti, kad jie yra universalūs ir svarbūs bet kurioje valstybėje.

Nagrinėjant teisinio reguliavimo tobulinimo galimybes, pirmiausiai turėtina omenyje, kad už nuteistųjų darbą mokamas atlygis apskaičiuojamas remiantis Vyriausybės patvirtintais koeficientais ir yra mažesnis nei vidutinis valandinis at-

⁵³ Vokietijos Konstitucijos 2 str.: „1. Kiekvienas turi teisę į savo asmenybės sklaidą, kiek jis nepažeidžia kitų teisių ir konstitucinės tvarkos arba papročių. 2. Kiekvienas turi teisę gyventi ir teisę į fizinę neliečiamybę. Asmens laisvė yra neliečiama. Šios teisės gali būti apribotos tik įstatymu.“ 1 str. 1 d.: „Žmogaus orumas yra neliečiamas. Jį gerbti ir saugoti yra visos valstybinės valdžios pareiga“ (versta straipsnio autoriaus). Originalo kalba Vokietijos Federalinės Respublikos Konstitucijos tekstą žr. Bundestago internetiniame tinklalapyje: <<http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/index.html>>.

⁵⁴ *Walter M. Strafvollzug. Reihe Rechtswissenschaft heute. Stuttgart: Boorberg, 1991, p. 56.*

⁵⁵ Pagal pietvakarių Vokietijoje esančio miestelio pavadinimą, kuriame 1969 m. buvo nužudyti keturi ka-reiviai, o vėliau šių įvykių pagrindu kuriamas Konstituciniam Teismui apskūstas dokumentinis filmas.

⁵⁶ Vokietijos Konstitucinio Teismo 1973 m. birželio 5 d. sprendimas (BVerfGE 35, 202).

⁵⁷ *Walter M. Strafvollzug. Reihe Rechtswissenschaft heute. Stuttgart: Boorberg, 1991, p. 56.*

lygio dydis ar minimalioji mėnesinė alga (atitinkamai nuo 0,43 iki 0,75).⁵⁸ Kadangi socialinis draudimas sietinas su darbinių pajamų **kompensavimu**, akivaizdu, kad, esant mažesniai atlyginimui, socialinio draudimo įmokos bei išmokos (nusprendus nuteistuosius drausti ir kitomis socialinio draudimo rūšimis) taip pat turėtų būti proporcingai mažesnės ir apskaičiuojamos pagal minėtus koeficientus. Analogiškai proporcingai įmokų dydžiui turėtų būti skaičiuojamas ir darbo **stažas**. Atkreiptinas dėmesys, kad tokia stažo skaičiavimo tvarka numatyta ir Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 6 straipsnyje, kuriame numatyta, kad savarankiškai dirbantiems asmenims, taip pat asmenims, kurie gauna pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis, „socialinio draudimo stažas nustatomas pagal sumokėtas socialinio draudimo įmokas. Jei šios įmokos sumokėtos nuo minimaliosios mėnesinės algos dydžio sumos, įgyjamas vieno mėnesio socialinio draudimo stažas. Tais atvejais, kai įmokos sumokėtos nuo mažesnės arba didesnės nei minimalioji mėnesinė alga sumos, socialinio draudimo stažas laikomas proporcingai mažesniu arba didesniu.“ Kaip matome, visos apimties socialinio draudimo stažo įgijimas sietinas su tam tikru minimaliu sumokėtų socialinio draudimo įmokų dydžiu. Remiantis tuo, jau minėta stažo apskaičiavimo tvarka turėtų būti taikoma ir nuteistųjų atžvilgiu, nes bent jau šiuo metu jų atlygis nesiekia minimaliosios mėnesinės algos dydžio, o tai lemia ir tą, kad jų (ir už juos) mokamos socialinio draudimo įmokos taip pat būtų mažesnės.

Kitas svarbus aspektas – sprendžiant socialinio draudimo klausimus, būtina turėti omenyje ir *finansines valstybės galimybes*. Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ (26.17 p.)⁵⁹ nuostatą, kad *dirbantys nuteistieji pagal galimybes turi būti įtraukti į valstybinę socialinės apsaugos sistemą*. Šiame kontekste „pagal galimybes“ reiškia ne tik finansinių lėšų poreikį, bet ir nuteistųjų darbo specifiką (mažesnis nei eilinių darbuotojų darbo užmokestis ir kt.). Apžvelgdami užsienio šalių praktiką minėjome, kad Vokietijoje lėšų trūkumas buvo viena iš esminių priežasčių, dėl kurių nuteistųjų socialinio draudimo reforma vis dar neįgyvendinta. Turint omeny tai, kad Vokietija yra viena labiausiai išsivysčiusių valstybių pasaulyje, kyla klausimas, ar Lietuva, turėdama ribotas finansines galimybes, yra pajėgi nuteistiesiems užtikrinti aukšto lygio socialinę apsaugą. Atsižvelgiant į tai, reikėtų išspręsti *papildomo įkali-*

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 metų vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl suimtųjų ir nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Nauja nutarimo redakcija (antraštės pakeitimai): Nr. 494, 2009-05-27 (Žin., 2009, Nr. 66-2625 (2009-06-04)).

⁵⁹ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimta 952-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d. Prieiga per internetą anglų kalba: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>>. Lietuvių kalba žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokyimo centro internetinį puslapį: <http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm>.

nimo įstaigų finansavimo klausimą, kad jos iš skirtų lėšų galėtų sumokėti dirbančių nuteistųjų socialinio draudimo įmokas.

Kita galima alternatyva – nedidinat dabartinio finansavimo, socialinio draudimo įmokų sąskaita mažinti nuteistųjų į rankas gaunamą uždarbį. Tiesa, tokia alternatyva nėra pats patraukliausias nuteistųjų atžvilgiu sprendimas, mat jų gaunami atlyginimai ir taip nėra dideli. Dirbtinai didinti atlygį už darbą taip pat nėra prasminga, nes, pasak įkalinimo įstaigose vietose dirbančių pareigūnų, darbo našumas įkalinimo įstaigose nėra didelis.⁶⁰

Turint omenyje ribotus valstybės finansinius išteklius, tikslinga numatyti pereinamąjį laikotarpį ir prie privalomo dirbančių nuteistųjų socialinio draudimo pereiti pamažu. Pirmiausia siūlytina išspręsti jų *draudimo nuo nedarbo* klausimą, nes atlikus bausmę paprastai sudėtinga rasti darbą laisvėje, o lėšų stygius skatina vėl nusikalsti. Tiesa, negalima teigti, kad kitos socialinio draudimo rūšys yra mažiau svarbios, todėl ilgalaikėje perspektyvoje derėtų pagalvoti apie privalomą dirbančių nuteistųjų draudimą visomis socialinio draudimo rūšimis. Dar viena galimybė užtikrinti socialines garantijas nuteistiesiems – įkalinimo įstaigoje dirbto darbo *įskaitymas į darbo stažą*, nenuskaitant nuo atlyginimo socialinio draudimo įmokų. Toks siūlymas iš pirmo žvilgsnio patrauklus, nes valstybei nieko „nekainuotų“, tačiau turėtina omenyje tai, kad ateityje, kai nuteistasis įgytų teisę į, pavyzdžiui, senatvės pensiją, ji būtų mokama iš kitų dirbančiųjų surinktų lėšų, taigi tai nebūtų socialiai teisinga.

7. IŠVADOS

1. Nuteistųjų socialinis draudimas Lietuvos Respublikoje yra ribotos apimties ir apima tik draudimą nuo nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų. Tiesa, sveikatos priežiūros paslaugos nuteistiesiems įkalinimo įstaigose suteikiamos ir be sveikatos draudimo, tačiau jie nėra draudžiami ligos ir motinystės, pensijų ir nedarbo socialiniu draudimu. Minėtomis socialinio draudimo rūšimis nuteistieji gali draustis savanoriškai, tačiau tokia galimybė yra naudojama išimtinai retai. Dėl šių priežasčių nuteistųjų galimybės ateityje naudotis socialinėmis garantijomis sumažėja, o tai sukelia neigiamas socialines pasekmes.

2. Dirbantiems nuteistiesiems valstybinis socialinio draudimo stažas įkalinimo laikotarpiu nėra skaičiuojamas. Dėl to ilgas laisvės atėmimo bausmės atliekantiems nuteistiesiems yra sunkiau įgyvendinti teises į atitinkamas socialines garantijas (pvz., senatvės, netekto darbingumo pensijas), nes ilgi įkalinimo laikotarpiai riboja galimybes dirbti laisvėje ir įgyti reikiamą darbo stažą, be to, įsidarbinimo galimybės atlikus bausmę taip pat nėra didelės.

⁶⁰ Praviėniškų 1-ųjų pataisos namų pareigūnas. Interviu pagal iš anksto parengtus klausimus 2010 m. liepos 20 d.

3. Nuteistųjų darbiniai santykiai yra specifiniai ir negali būti lygiavertiškai prilyginti darbiniams santykiams laisvėje. Nors pagal Lietuvos teisinį reguliavimą nuteistųjų darbas laikytinas daugiau auklėjamojo ir resocializacinio tipo priemone, konstatuotina ir tai, kad darbo metu sukuriama tam tikrą ekonominę vertę turinti produkcija, kaip ir darbo laisvėje metu. Todėl nuteistųjų darbinė veikla gali būti apibūdinama kaip *kvazidarbinė*. Atsižvelgiant į tai, toks teisinis režimas, kai nuteistieji yra apskritai nedraudžiami (išskyrus nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų draudimą) ir jiems neskaičiuojamas valstybinis socialinio draudimo stažas, laikytinas neproporcingu ir todėl galbūt diskriminacinio pobūdžio.

4. Platesnis nuteistųjų įtraukimas į socialinės apsaugos sistemą būtų naudingas, tačiau priklauso nuo politinės valios ir valstybės finansinių galimybių. Siekiant subalansuoti skirtingus interesus (nuteistųjų, valstybės ir visuomenės), siūlytina nuteistuosius į socialinio draudimo sistemą įtraukti laipsniškai. Kadangi nuteistiesiems atlikus bausmę paprastai būna sudėtinga įsidarbinti, siekiant mažinti neigiamas nedarbo pasekmes, prioritetine socialinio draudimo rūšimi laikytinas draudimas nuo nedarbo.

5. Siekiant dar plačiau įtraukti nuteistuosius į socialinės apsaugos sistemą, reikėtų išspręsti papildomo įkalinimo įstaigų finansavimo klausimą. Papildomo finansavimo nereikėtų, jeigu socialinio draudimo įmokos būtų mokamos nuo dabartinio atlygio, atitinkamai mažinant į rankas gaunamą atlyginimą. Tiesa, tokio reguliavimo minusas yra toks, kad nuteistųjų gaunamas uždarbis ir taip nėra didelis, todėl tai gali dar daugiau sumažinti nuteistųjų motyvaciją dirbti. Drausti nuteistuosius vien valstybės lėšomis reikštų juos išskirti iš kitų socialinių grupių, tačiau vargu ar tai yra pagrįsta ir socialiai teisinga. Pažymėtina, kad dirbančių nuteistųjų socialinio draudimo įmokų bei išmokų dydžiai, taip pat ir valstybinis socialinio draudimo stažas turėtų būti skaičiuojami proporcingai jų gaunamo atlyginimo koeficientams.

LITERATŪRA

Teisės aktai ir jurisprudencija

1. Act No. 169/1999 sb. of June 30, 1999. The Imprisonment Act for purposes of the prison service of the Czech Republic. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationonline.org/documents/action/popup/id/5779>>.
2. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung – Strafvollzugsgesetz (StVollzG), (Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodeksas), priimtas 1976 m. kovo 16 d. Kodekso tekstą vokiečių kalba žr. Vokietijos federalinės teisingumo ministerijos internetiniame puslapyje: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/index.html>>.
3. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Rec Nr. R (87) 3

- „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimta 404-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 1987 m. vasario 12 d. Prieiga per internetą anglų kalba: <[http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R\(87\)3.asp](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R(87)3.asp)>. Lietuvių kalba žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centro internetinį puslapį: <http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm>.
4. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimta 952-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d. Prieiga per internetą anglų kalba: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>>. Lietuvių kalba žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centro internetinį puslapį: <http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm>.
 5. Imprisonment Act Passed 14 June 2000 (RT I 2000, 58, 376), entered into force 1 December 2000. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/5715>>.
 6. Law on the Execution of Criminal Sanctions Federation of Bosnia and Herzegovina. Adopted 24 November 1998. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6324>>.
 7. Law on the Execution of Prison Sentence. Entered into force 1st July 2001. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6007>>.
 8. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Priimtas 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994 (Žin., 2002, Nr. 73-3084). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.
 9. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Priimtas 2002 m. birželio 4 d., Nr. IX-926 (Žin., 2002, Nr. 64-2569). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.
 10. Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymas (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas), priimtas 2003 m. liepos 4 d., Nr. IX-1692 (Žin., 2003, Nr. 75-3473).
 11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas.
 12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 3 d. nutarimas.
 13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 4 d. nutarimas.
 14. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. Priimtas 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. IX-1826 (Žin., 2003, Nr. 114-5115). Nauja įstatymo redakcija Nr. X-1602, 2008-06-17, Žin., 2008, Nr. 76-2998 (2008-07-05).
 15. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, priimtas 2003 m. gruodžio 16 d. Nr. IX-1904 (Žin., 2004, Nr. 4-26).
 16. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas, priimtas 1996 m. gegužės 21 d.,

- Nr. I-1343, nauja įstatymo redakcija nuo 2003 m. sausio 1 d., Nr. IX-1219 (Žin., 2002, Nr. 123-5512).
17. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, priimtas 1991 m. gegužės 21 d., Nr. I-1336, nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. sausio 1 d., Nr. IX-2535 (Žin., 2004, Nr. 171-6295).
 18. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, priimtas 1994 m. liepos 18 d., Nr. I-549. Nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. liepos 1 d., Nr. X-209, 2005-05-19 (Žin., 2005, Nr. 71-2555 (2005-06-07)). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.
 19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 metų vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl suimtųjų ir nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Nauja nutarimo redakcija (antraštės pakeitimai): Nr. 494, 2009-05-27 (Žin., 2009, Nr. 66-2625 (2009-06-04)).
 20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“. Žin., 2009, Nr. 33-1268.
 21. Prisoners' Earnings Act 1996. Prieiga per internetą: <http://www.england-legislation.hms.gov.uk/acts/acts1996/Ukpga_19960033_en_1>.
 22. Prison Service Order. Prisoners Pay. 2000-01-07. Prieiga per internetą: <http://pso.hmprisonservice.gov.uk/PSO_4460_prisoners_pay.doc>.
 23. Vokietijos Federalinės Respublikos Konstitucija. Prieiga per internetą: <<http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/index.html>>.
 24. *Stummer v. Austria*. Application no. 3745/02. Strasbourg, 7 July 2011. Prieiga per internetą: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=887944&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>>.
 25. Vokietijos Konstitucinio Teismo 1973 m. birželio 5 d. sprendimas (BVerfGE 35, 202).

Mokslinė doktrina

26. Gratz W., Held A., Pilgram A. Austria. In: Van Zyl Smit D., Dünkel F. Imprisonment Today and Tomorrow. The Hague, London, Boston, 2001. Deutsche Fassung. Prieiga per internetą: <http://www.fbz-straftvollzug.at/aktuell/%C3%9Cbersicht_Straftvollzug_in_%C3%9Csterreich.pdf>.
27. Hammerschick W., Lechner F., Pilgram A., Riesenfelder A. Die Rolle von Strafvollzug und AMS bei der Rehabilitation von Strafgefangenen. Institut für Rechts- und Kriminalsoziologie. Prieiga per internetą: <http://www.irks.at/forsch_dok27.html>.
28. Kunz K.-L. Kriminologie. 4. Aufl. Bern: Haupt Verlag, 2004.

29. *Kury H., Brandenstein M.* „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2.
30. *Laubenthal K.* Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin: Springer Verlag, 2003.
31. *Nikartas S., Sakalauskas G., Mališauskaitė-Simanaitienė S.* Įkalinimo įstaigų privatizavimas: užsienio patirtis ir perspektyvos Lietuvoje. Teisės problemos 2008/3 (61), p. 51–82.
32. *Pieters D., Zaglmayer B.* Social Security Cases in Europe: National Courts. Antwerpen – Oxford, 2006.
33. *Razgūnienė A.* Nuteistųjų laisvės atėmimu asmenų socialinio draudimo ypatumai // Jurisprudencija, 2008, t. 5(107).
34. *Sakalauskas G.* Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje / Teisės problemos, 2006, Nr. 4, p. 5–49.
35. *Schirmer K.* Soziale Sicherung der Strafgefangenen. Schriften zum Sozial- und Arbeitsrecht. Band 265. Berlin: Duncker & Humblot, 2007.
36. *Van Zyl Smit D., Dünkel F. (eds.)* Prison Labour: Salvation or Slavery? International perspectives. 1999.
37. *Walter J.* Grundvoraussetzungen einer modernen Strafvollzugs aus der Sicht eines deutschen Anstaltsleiters. In: Kury H. (Hrsg.) Strafrecht und Kriminalität. Entwicklungen in Mittel und Osteuropa. Kriminalität und Kriminalpolitik in Europa. Band 1. Bochum: Brockmeyer, 2004.
38. *Walter M.* Strafvollzug. Reihe Rechtswissenschaft heute. Stuttgart: Boorberg, 1991.
39. *Zierlein K. G.* Grundrechtsschutz im Strafrecht, Strafverfahrens- und Strafvollzugsrecht unter Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts // Teisė, 2000, Nr. 36.

Kiti šaltiniai

40. Jos Didenybės Kalėjimų tarnybos tinklalapis. Prieiga per internetą anglų kalba: <<http://www.hmprisonservice.gov.uk/>>.
41. Tarptautinė teisės aktų duomenų bazė. Prieiga per internetą anglų kalba: <<http://www.legislationline.org>>.

Mindaugas LANKAUSKAS
Law Institute

WORKING PRISON INMATES AND STATE SOCIAL INSURANCE SYSTEM IN LITHUANIA: PECULIARITIES AND PERSPECTIVES

Summary

The article aims to answer the question whether there are preconditions to expand the scope of state social insurance regarding working prisoners. Currently working prison inmates cannot enjoy full protection of state social insurance system. Prisoners are covered only partially because they are entitled just to social insurance against labour accidents and occupational diseases. In addition, they can self-insure themselves.

Second part of the article deals with the concept of state social insurance, covers main features and types of social insurance as well as different approaches to this concept.

Third part is devoted to the peculiarities of legal regulation of prisoners work. Key questions in this part are conceptual differences and similarities between prison work and “normal” work. Consequently analysis of legal regulation of prison labour relations is provided.

In the fourth part of the article legal framework of state social insurance related to working prison inmates is being analyzed. Lithuanian legal regulation in this sphere is compared to the regulation of some foreign countries, mostly to Germany. Main conclusion of this part is that existing legal framework creates big obstacles to prisoners and former prisoners obtain the rights to different social guaranties. Although there is a legal opportunity to self-insure, it should be noted that this possibility is used by inmates very rarely if used at all.

Fifth part deals with presupposed contradiction between existing legal regulation and basic human rights. It is concluded with a statement that it can be possibly discriminatory whereas lack of essential social guaranties in this case cannot be justified by the purpose of punishment and/or necessity. Moreover, it can be considered that such regulation is disproportional.

Final part of the article analyses the question about the possibilities to increase the scope of social protection of prisoners by strengthening compulsory state insurance for inmates. Nevertheless, several different factors including financial potential of the state should be taken into account. Therefore, it is recommended to change existing social insurance system gradually at first targeting the most problematic types of social insurance, for example, insurance against unemployment.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2012 m. vasario 20 d.